

Dělnická třída — rozhodující síla historické jednoty komunismu a vědeckotechnické revoluce

FRANTIŠEK CHARVÁT

Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV, Praha

Reálná praxe zemí socialistického společenství stále rozhodněji potvrzuje rostoucí úlohu dělnické třídy v podmínkách socialistické výstavby. Postupné uskutečňování cílů, v jejichž optice hodnotíme světodějný historický proces, výstavbu socialismu a komunismu, je bytostně spjato s všestranným prohlubováním vedoucí role dělnické třídy, rozhodujícího tvůrce nejen materiálních hodnot, ale i nového, spravedlivého společenského řádu. Socialismus a komunismus jsou aktivním historickým posláním dělnické třídy a její ideově politické avantgardy, komunistické strany. Je to dělnická třída, která je nositelem dějinného procesu skutečného osvobození člověka, společenského naplnění bytostných lidských cílů. Generální tajemník s. Gustav Husák na XV. sjezdu KSČ řekl: „Ideologie dělnické třídy, nejrevolučnější síly, již patří budoucnost, je rodchuta optimismem, vírou v člověka, v jeho nevyčerpatelné tvořivé síly, v jeho důstojnost. Je to ideologie, která povznáší člověka k velkým činům, vede ho do boje za revoluční přetvoření světa, za komunismus. Lidstvo nezná progresivnější ideologii.“ [Sborník 1976: 50].

Velikost poslání, které v dějinách náleží právě a jediné dělnické třídě, zároveň ukazuje složitost a náročnost procesu jeho uskutečňování.

Socialistické přetváření společnosti je zároveň sebepřeměnou jejího určujícího a rozhodujícího subjektu, dělnické třídy. Proto je dynamika jejího vývoje ohniskem celospolečenského pohybu.

V současných historických podmínkách, kdy výstavba socialismu v zemích socialistického tábora dospěla do etapy budování či zdokonalování rozvinuté socialistické společnosti, s mimořádnou naléhavostí vyvstává úkol organického sjednocování přednosti socialismu s vymoženostmi, které přináší mohutný rozvoj vědy

a techniky, jak to již bylo vytyčeno a dále rozpracováno XXV. sjezdem KSSS a sjezdy ostatních komunistických a dělnických stran.

XV. sjezd KSČ konstatoval: „Rozvinutá socialistická společnost — jejíž budování je obsahem dané etapy — je charakterizována zejména spojováním výsledků vědeckotechnické revoluce s novými společenskými vztahy, komplexním řešením politických, sociálně ekonomických, kulturních a ideově výchovných otázek, jež umožňuje uspokojovat stále rostoucí potřeby lidí.“ [Sborník 1976: 32].

Buržoazní a revizionistické koncepce nechápou či záměrně převrací skutečný, historicky se potvrzující vztah dělnické třídy a vědeckotechnické revoluce. Jejich podstata spočívá ve fetišizaci vědeckotechnické revoluce, v její autonomizaci jako dějinné společenské síly. Chceme-li skutečně pochopit a řídit vědeckotechnickou revoluci, musíme ji postihnout v jejím úplném společensko-historickém významu.

Na jedné straně představuje vědeckotechnická revoluce výsledek dějinného úsilí nejen dělnické třídy, ale i ostatních pracujících, zejména vědců a technické inteligence (i zde je tvořivá aktivita dělnické třídy rozhodující silou). Na druhé straně však vědeckotechnická revoluce — ve svých reálných podobách — nemůže v žádném případě představovat nadhistoricky pojatý subjekt společenského pohybu, ale jediné prostředek dějinného vývoje, rozsáhlý a mohutný prostředek, jehož historickou aplikaci může uskutečnit pouze dělnická třída.

Nahrazovat dělnickou třídu jako základní sílu historického pohybu vědeckotechnickou revolucí — tak lze ve zkratce charakterizovat podstatu a cíle celé plejády zdánlivě rozmanitých buržoazních a revizionistických přístupů.

Aby se však vědeckotechnická revoluce

mohla stát skutečným prostředkem dějinného pohybu a nezůstala pouhým dosaženým stavem, který fakticky uzavírá možnost dalšího společenského vývoje, a tedy i naplnění její pravé historické úlohy, k tomu je bezpodmínečně nutné, aby se stala tvořivou zbraní v rukou dělnické třídy. A tuto možnost dává jediné socialistické společenské uspořádání.

Taková je logika historického vývoje, takové je jádro odpovědi na otázku vztahu dělnické třídy a vědeckotechnické revoluce.

Od svého vzniku je dělnická třída za každých společensko-ekonomických podmínek rozhodujícím spolutvůrcem výsledků, které přináší vědeckotechnický pokrok, avšak jediné za socialismu je možné uskutečnit celistvý sociální obsah vědeckotechnické revoluce, totiž učinit z ní nástroj převratné historické aktivity dělnické třídy, zásadního subjektu její tvorby i společenské aplikace. Proto je dělnická třída rozhodující silou dynamické, rozvíjející se jednoty socialismu, komunismu a vědeckotechnické revoluce.

Tento zásadní marxisticko-leninský poznatek odhalující rozhodující intenci a potenci současného a budoucího historického vývoje, však nemůže být — jak je zcela zřetelné patrné právě z posledních dokumentů komunistických a dělnických stran — pouhým konstatováním neopřelým o všestrannou analýzu konkrétní situace, a proto také nerozpracovaným do složité struktury dílčích závěrů, poznatků a doporučení.

Čím jasnější, prostší, přirozenější se tento vůdčí princip zdá, tím hlubší, složitější a náročnější rozpracování vyžaduje. Cílem předkládané stati je vyjádřit se k některým závažným momentům, které podstatně ovlivňují společenskovední obsáhnutí, uskutečnění a aktivní působení tohoto historického principu.

Vědeckotechnická revoluce: K některým otázkám obsahu, času a cílů v dosavadním pojetí buržoazní společenské vědy

Obrátíme nejprve pozornost k soudobým buržoazním koncepcím vědeckotech-

nické revoluce, a to nikoli s cílem podat jakoukoli rešerši existujících prací, ale s cílem nastínit odpověď na zásadnější otázky. Problematika vědeckotechnické revoluce se těší mimořádnému zájmu současných společenských věd: ohromný počet prací věnovaných tomuto tématu, fyzicky neobsáhnutelný silami jednotlivce, by měl dávat naději prověřeného dořešení problému. Mělo by být jasné, co je a co není vědeckotechnická revoluce.

Přes rozmanitost forem lze dosavadní výsledky v podstatě rozdělit do dvou základních typů: koncepce popisující vědeckotechnickou revoluci z hlediska proměn ve vědě a technice a v jejich výrobním uplatnění, tedy jakési přírodně technické koncepce; koncepce spojující její vymezení se sociálními momenty, vznikajícími právě díky proměnám ve výrobním procesu, tedy jakési společenské koncepce.¹

Proto se za kvantitativní prvky vědeckotechnické revoluce považují mj. automatizace, kybernetizace, chemizace, popřípadě biologizace výroby, proměny v energetických a materiálních zdrojích výroby, provázené ve sféře sociální proměny kvalifikačních a profesionálních struktur ekonomiky aktivního obyvatelstva, jeho sektorovými přesuny, teritoriální migrací, změnami urbanizačních procesů apod.

Snaha sloučit obě koncepce se zpravidla promítá do jejich kauzálního sjednocení, tj. označení technicko-výrobních proměn za příčinu uvedených sociálních jevů a ztotožnění vědeckotechnické revoluce s radikální kvalitativní revolucí ve výrobních silách.

Rozmanitá tříšť nejrůznějších, ať již více či méně obsahově rozpracovaných koncepcí o tematice vědeckotechnické revoluce, odpovídají ať již explicitně či implicitně — rozdílné představy o jejím časovém zasazení. Zde jde — se záměrným zjednodušením řečeno — o dvě spjaté otázky: Od kdy lze datovat éru vědeckotechnické revoluce a jak dlouhé je její trvání.

Zdůrazněme, že právě tváří v tvář reálným procesům musela buržoazní věda velmi rozhodně korigovat své časové prog-

¹ Uvedená typologie má spíše pomocný ráz a neklade si v žádném případě nároky na přesnost a úplnost. Chce spíše podtrhnout, že současné pří-

stupy k tematice vědeckotechnické revoluce jsou vedeny buď z pozic dějin vědy a techniky nebo filozofie, popřípadě sociologie vědy a techniky.

nózy o rozvoji tradovaných konstitutivních součástí vědeckotechnické revoluce: vždyť plně automatizovaná technologie dosud v žádné zemi nepokrývá více než desetinu veškeré výroby, kybernetizace, computerizace se nevymanily z palčivých otázek své skutečně komplexní sociální utility a efektivity, chemizace je předmětem soustředěné ekologické kritiky apod.

Energetická krize posledních let pak oživila a rozhojnila řadu koncepcí, které se obracejí proti katastrofám z růstu. Protože je v nich vědeckotechnická revoluce vázána na základní faktor ekonomického růstu, hovoří fakticky o nezbytnosti vědomého ukončení vědeckotechnické revoluce v jejich dosavadních podobách.

Ani v tomto aspektu není tedy jasno. Naopak, zdá se, že tematika vědeckotechnické revoluce se v západní vědě s postupujícím časem — co do své vnitřní stavby a konzistence — stále více a více rozpadá, a tím dokazuje, že její pravý obsah a časové určení nebyly pochopeny a zvládnuty. Stejně je tomu i v otázce role a cílů, které jsou vědeckotechnické revoluci přisuzovány. Bylo by snadné sestavit celou řadu důkazů, jak neadekvátně hodnotí poslání vědeckotechnické revoluce buržoazní ideologové. Interpretují ji jako jedinou autonomní sílu předurčenou k vytvoření všech problémů současného kapitalismu a světa vůbec, staví ji, jak ostatně bylo řečeno již výše do úlohy rozhodujícího subjektu dějin. Avšak reálná skutečnost je zcela jiná: sama věda a technika nemohou být tvůrci dějinné motivace a v podmínkách kapitalismu jsou ve svém celku zcela nekompromisně podřízeny vyššímu motivu a kritériu — zisku.

Jak tedy zhodnotit teorie vědeckotechnické revoluce a soudobý reálný historický proces? Jaký je výsledek konfrontace? Z hlediska obsahu konstatujeme zhroucení technokratických a scientokratických představ, z hlediska času — usvědčení previzionistů z naivní nedočkavosti a na písku vystavěné extrapolaci manii, z hlediska cílů — buržoazní mystiku a demagogii.

Jsou tedy zmíněné koncepce vůbec skutečným odrazem vědeckotechnické revoluce? Jsou uváděné závěry posledním slo-

vem, které lze vyslovit na cestě za jejím poznáním?

Domníváme se, že nikoli, neboť uvedené koncepce nepostihují podstatné rysy vědeckotechnické revoluce, jsou unášeny silně přeceněným dojmem z jednoho či druhého jejího počátečního projevu. Předně je nutné — i když tím poněkud narušujeme logický sled výkladu — zdůraznit, že vědeckotechnická revoluce představuje historicky skutečně rozsáhlý proces, jehož hlavní údobí leží stále před námi, i když jeho počátky dávají tušit dimenze, v nichž se plně uskuteční. Proto ani jeho úplné pravdivé poznání nemůže být otázkou již dnes plně zodpověditelnou. Snažit se dovršit toto poznání pomocí dnešních prostředků vědy znamená zacházet hluboce nerevolučně s objektem takového revolučního obsahu. Tím však nechceme říci, že by nebylo vůbec možné vyslovit se k obsahu vědeckotechnické revoluce, k jejímu průběhu a cílům alespoň v zásadních obrysech, a to právě v rámci kritických připomínek k dosavadním koncepcím.

Je nutno zdůraznit, že v soudobých buržoazních teoretických koncepcích vědeckotechnické revoluce je zcela nedostatečně rozpracován její sociální obsah. Chybí to, co bychom nazvali ekonomickou teorií vědeckotechnické revoluce, analýzou proměn výrobních vztahů, s nimiž je, či bude vědeckotechnická revoluce spjata. Tyto koncepce se pokoušejí vymezit vědeckotechnickou revoluci v rovině proměn pracovního procesu a jeho jednotlivých momentů. Redukce politicko ekonomického jádra vědeckotechnické revoluce na substituci dělníkovy hlavy a rukou automatizovaným výrobním komplexem představuje chybné východisko, které neumožňuje pochopit dialektiku výrobních sil a vztahů působících na vznik a úlohu vědeckotechnické revoluce. Ztotožníme-li na okamžik — pro účely analýzy — společenský obsah vědeckotechnické revoluce s výrobními vztahy, které obsahuje, které ji podmiňují a které sama přetváří, pak je možné v zásadě říci, že výše uvedené pojetí politicko ekonomické analýzy sociálního obsahu vědeckotechnické revoluce postrádá onen podstatný konstitutivní sociální prvek. Připomeňme v této souvislosti jednu nezanedbatelnou okolnost:

je notoricky známo, jak je obtížné — a patrně v současnosti nemožné — nalézt adekvátní určení samotné automatizace či alespoň škály technologické úrovně výroby, jak rozporné jsou momenty, které by řešení takového problému mělo sjednotit. To jen dokazuje, že čistě technologický přístup k vymezení samotné techniky je nedostačující a že koncepce výhradně svazující pojem vědeckotechnické revoluce s technologickou substitucí nejsou schopny podat náležité a adekvátní vysvětlení proměn postavení člověka v pracovním a výrobním procesu.²

Podobných kritických poznámek by bylo možno vyslovit celou řadu. To však není v této chvíli podstatné, neboť by šlo o různé formy téhož zásadního omylu, totiž zkoumání vědeckotechnické revoluce jako autonomního subjektu, ať již pojímaného v užším či širším významu.

Dějinná úloha vědeckotechnické revoluce: nezvratná a nepominutelná východiska jejího komplexního zkoumání

Nezřídka se stává — i v pracích společenských vědců socialistických zemí — že hlavní analytické pole úvah o vědeckotechnické revoluci je orientováno na řešení prostorově i časově relativně úzkých otázek, a to převážně filozoficko-teoretickým způsobem.

Rozsáhlá dějinná úloha vědeckotechnické revoluce je spíše uváděna jako výchozí preambule dalších úvah nesrovnatelně užšího společensko-historického obsahu. Tak logicky dochází k odtržení obecných i dílčích poznatků o proměnách výrobních sil a jejich jednotlivých komponentů, k unáhleným závěrům o podstatných rysech vědeckotechnické revoluce samé. Navíc často chybí konkrétní historický rozbor vnitřní struktury a povahy tohoto rozsáhlého a složitého jevu. Chceme v dalším výkladu poukázat na některé z těchto podstatných rysů, jež jsou podmínkou správného pochopení a interpretace veškerých dílčích aspektů výzkumu vědeckotechnické revoluce.

Předně je nutné podtrhnout, že vědec-

kotechnická revoluce, představující specifický stupeň rozvoje výrobních sil, je mohutným historickým prostředkem přechodu od kapitalistické ke komunistické společensko-ekonomické formaci. Taková je její zásadní dějinná úloha. Proto veškeré úvahy, které ztrácejí ze zřetele a fakticky míjejí toto její nezměnitelné dějinné poslání, nemohou obsáhnout její skutečnou podstatu. Jisté je, že úloha vědeckotechnické revoluce v období přechodu od kapitalismu ke komunismu je analogická úloze průmyslové revoluce v období přechodu od feudalismu ke kapitalismu. Tak jako průmyslová revoluce uvolnila prostor pro prudký pohyb kapitálu, tak vědeckotechnická revoluce tento jeho prostor neustále zužuje, likviduje jej postupně v samých jeho podstatách. Není naším cílem na tomto místě provádět rozbor průmyslové revoluce, její věcné a časové struktury, problematiky tzv. první a druhé průmyslové revoluce apod. Pro náš rozbor je podstatná skutečnost, že průmyslová revoluce ve svém souhrnném, globálním určení, tj. jako dějinný prostředek přechodu od feudalismu ke kapitalismu, pokrývá v lidských dějinách téměř dvě století. Nejde tedy v žádném případě o historický okamžik, ale do hloubi a šíře rozvinuté úsilí, které měří ve svém rozsahu „cenu“ přechodu od jednoho typu společensko-ekonomické formace k druhému. Analogicky bychom mohli říci, že vědeckotechnická revoluce, její plné uskutečnění „měří“ velikost historického úsilí, které je nutné pro přechod od kapitalismu ke komunismu. Obrácením posledního tvrzení dostáváme vlastně dějinnou definici vědeckotechnické revoluce, můžeme určit její skutečný rozsah a cíl, který překonává veškeré dosavadní představy o jejím průběhu, založené na extrapolacích jejích počátečních projevů. Proto také nelze vědeckotechnickou revoluci svazovat lhůtami dosavadních previzí, stejně jako ji nelze traktovat nadspolečensky a nadhistoricky. K takovým závěrům lze dospět pouze povrchním nevědeckým odrazem. Je pravdou, že historické poslání vědecko-

² Tato podstatná okolnost se mj. projevila i v mezinárodním srovnávacím výzkumu „Automatizace a průmysloví dělníci“ v souvislosti s měřením technologického vývoje. Ukázalo se, že má-li být dosaženo souhrnných ukazatelů, které by obsáhly technologické změny v jejich úplném společenském obsahu

nestačí pouze doplnit technické parametry ergonomickými, popřípadě technickoorganizačními. Proto i v tomto výzkumu mohl být studovaný vztah „technika — společnost“ postíněn pouze ve svých dílčích aspektech a lokalitách.

technické revoluce se neuskutečňuje rovnoměrně a podle nějaké přesně teoretické šablony. Zánik kapitalismu v té či oné společnosti není bezprostředně vázán na procesy vědeckotechnické revoluce, neboť kapitalismus může vyčerpat své vývojové síly za určitých konkrétních historických podmínek již mnohem dříve. Avšak plně vítězství komunismu nad kapitalismem je bytostně svázáno právě s procesy vědeckotechnické revoluce. V současných podmínkách dochází k historickému styku socialismu, kapitalismu a vědeckotechnické revoluce, styku, který v žádném případě nemůže být považován za prosté, paralelní časové sousedství, ale naopak dialekticky spjaté společensko-historické momenty, které mají různé stáří, různou výzrálost, různou dějinnou roli a perspektivu. Zatímco kapitalismus znamená faktickou hranici plného uskutečnění vědeckotechnické revoluce, socialismus představuje dějinnou podmínku jejího plného rozvinutí. Společnost, třída takového fenoménu, jaký představuje vědeckotechnická revoluce, není dána pouze jejím současným průběhem v podmínkách třídně rozděleného světa, ale především jejím celistvým historickým obsahem.

Již výše jsme se zmínili o koncepcích odmítajících protikladnost vědeckotechnické revoluce a kapitalistické společnosti, ale naopak hlásajících spasení kapitalistické společnosti se všemi jejími protiklady ve vědě. Tento evidentně nesprávný závěr pomijí totiž jednoduchou, avšak závažnou okolnost: kapitalismus je bytostně vázán na zisk jako jediné kritérium každodenní i historické rentability a smyslu. Jiným výrazem této skutečnosti je rozdělení lidí, třídně sociální antagonismus. Věda a technika ve svém plném rozvinutí jsou však takovým prostředkem růstu a zisku, který konečně vede k zrušení veškerých podmínek realizace zisku samé-

ho.³ Věda a technika, resp. jejich plné rozvinutí není uskutečnitelné v podmínkách třídně sociálních antagonismů. Bez zisku není třídní antagonismus, bez třídního antagonismu není zisk.

Proto současná historická etapa vývoje světa představuje velmi složité dějinné údobí, v němž se kříží a překrývají nejrozličnější jevy, procesy a zákonitosti, které jsou na nestejném stupni vývoje „svého života“. Odhalit tuto „věkovou strukturu“ jevů, správně kvalifikovat protiklady dočasných jevů, zahalujících při povrchní analýze hlubinnou podstatu historického vývoje, to jistě není snadný úkol. Je však nezbytný.

Neslučitelnost „vědy a zisku“, neslučitelnost vědeckotechnické revoluce a kapitalismu, se pochopitelně projevuje postupně a metamorfózy jejich vzájemného vztahu naplňují a budou naplňovat dialektickou spirálu vývoje v jeho úplnosti. Jestliže ve svých historicky počátečních formách zisk dynamicky působí, ovlivňuje rozvoj vědy, využívá jej jako prostředek svého růstu, pak na konci historické škály vývoje vzájemného vztahu věda neguje zisk, likviduje jej jako princip společenského uspořádání. V současné době jsou vyspělé kapitalistické země zhruba uprostřed této škály, kde dozívají pozitivní momenty „konců“ počátku, ale se stále silící naléhavostí se ozývají „počátky“ konce. Proto je právě dnes velmi obtížné v otisku dílčí současné skutečnosti správně analyzovat vztah kapitalismu a vědeckotechnické revoluce. Bylo by jistě absurdní nevidět a ignorovat pozoruhodné výsledky vědy a techniky ve vyspělých kapitalistických zemích, avšak stejně nesprávné by bylo pominout celé spektrum projevů silící krize kapitalistické společnosti, které postupně útočí na její konstitutivní rysy.⁴

Mnozí buržoazní ideologové hlásají dok-

³ Rečeno ve zkratce: Jestliže věda a technika snižují počet bezprostředních výrobců, pak tím na jedné straně ve výrobním procesu zvyšují naději na růst zisku, na druhé straně však na trhu snižují kupní sílu, realizaci zisku. Pouze takové společenské koncepce, které nevidí podstatné souvislosti výroby a trhu, ale chápou je autonomně, mohou minout tuto zásadní chmurnou perspektivu kapitálu. Na tuto zákonitost ostatně nemohou nic změnit, jak ostatně potvrzuje historická praxe, ani „keynesiánské“ či „neokeynesiánské“ meliorace kapitalistické hospodářství v oblasti makroekonomického řízení a celá řada dalších pokusů.

⁴ Pozoruhodným příkladem v tomto směru (spíše

pozoruhodným než nejzávažnějším) jsou proměny vztahu amerického státu k vědě samé. Již v roce 1960 byla formulována výzva ke zvýšení investic do vědy „dokonce bez ohledu na bezprostřední ziskovou kalkulaci“ (Scientific Progress, the Universities and the Federal Government, Washington D. C. 1960, 225). I když tento závěr, jak správně uvádějí autoři společné československo-sovětské monografie *Clouček, věda, technika* byl formulován pod silným dojmem úspěchů sovětské vědy, přesto explicitně dokazuje ústup od konstitutivního principu kapitalistického společenského uspořádání.

Takových příkladů by bylo možné uvést celou řadu, rostoucí úlohu státu v sociálně ekonomické

triny o lukrativité vědy, o jejím pronikavém významu pro soudobou vyspělou kapitalistickou společnost. Tyto — mnohdy ofenzivně protisocialistické koncepce — mají dvě dimenze: jedna z nich správně registruje význam vědy, druhá však zcela falešně registruje podstatu kapitalistického společenského uspořádání. Proto chybně hodnotí „meliorační momenty“ v soudobých vyspělých kapitalistických společnostech, proto vidí nastupující zánik kapitalismu v jeho dílčích aspektech jako homeostatickou, životaschopnou kvalitu soudobého kapitalismu. Onu dějinně vynucenou řadu metamorfóz zisku, zachytitelnou v posloupnosti: maximální zisk — zachování zisku — zachování podmínek pro uplatnění jakéhokoli zisku, tj. zachování kapitalismu, vykládají jako postupné uvolňování vývojových možností kapitalismu. Tato „pravda naruby“ si však není sama sebou příliš jista. Proto ve svých mnoha odrůdách — alespoň verbálně — opouští v previzi kapitalismus a nazývá jeho budoucnost postindustriální společností.

To však není nic jiného než zúžené, zkreslené a „naruby“ obrácené předvídaní dějinně nevyhnutelného komunismu. Tato základní tendence vývoje současného světa klade před vědecké poznání samé celou řadu méně obecných problémů, které však jsou rozhodující pro skutečně hluboce založené dlouhodobé globální prognózování vývoje světa. Jde o řešení otázek typu: jaká je kritická hranice rozvoje výrobních sil v podmínkách kapitalistické společnosti, která vymezuje prostor života jeho konstitutivních prvků, jaká nebezpečí v sobě skrývají vývojové nerovnoměrnosti v procesech dosahování této kritické hranice, jaké jsou možné vývojové varianty složité struktury evolučních a revolučních momentů vytvářejících dějinný přechod od vyspělého kapitalismu ke komunistické společnosti, jaké jsou optimální formy cílevědomého utváření mezinárodních vztahů, které by znemožnily možné civilizační katastrofy v historicky nejnáročnějším díle lidstva, tj. vítězství komunismu v celosvětových podmínkách atd.

oblasti, zvyšování hodnoty kvalifikované pracovní síly, některé nové rysy sociální politiky apod. Tyto příklady pochopitelně nelze ztotožňovat s jakýmkoli projevy sociální revoluce, jsou to však důležité momenty její předešlosti.

⁶ Viz P. N. Fedosejev: *Filosofická interpretace*

Ve světle nových historických skutečností bude nutné hluboce analyzovat celou složitou jevovou strukturu a zákonitosti onoho procesu „zachraňování kapitalismu“, které je ve své podstatě jeho postupnou vnitřní likvidací.

Vědeckotechnická revoluce v socialistické společnosti má zcela jinou sociální úlohu a to jak z hlediska obecných vývojových perspektiv, tak i v konkrétně historické praxi soudobých socialistických společností. Socialistická revoluce zde předchází vědeckotechnické revoluci, adekvátní základna výrobních vztahů pro kvalitativně nový rozvoj výrobních sil je zde vytvořena. Tato historická skutečnost, postupující nerovnoměrnosti vývojového procesu, však v žádném případě nevyvrací zásadní dějinnou spjatost vědeckotechnické revoluce s komunismem. Jestliže vědeckotechnická revoluce nutí a vede kapitalismus k zániku, pak rozvoj socialismu v komunismus je jediné možné jejím plným uskutečňováním. „Rozdílné pořadí ve sledu vědeckotechnické a sociální revoluce představuje jeden z konkrétních projevů základního rozporu naší epochy. V něm se v soudobé epoše projevuje mnohotvárnost dějinného procesu. Ovšem v obou variantách společenského vývoje vystupuje vědeckotechnická revoluce jako organická součást vytváření materiálních předpokladů komunistické společnosti. Revoluce ve výrobních silách připravuje novou materiálně technickou základnu, adekvátní komunistickému způsobu výroby. V tom se projevuje jednota historického procesu.“⁵ Jak jsme ostatně poznamenali již výše, je pro budování či další zdokonalování vyspělé socialistické společnosti rozhodující ono organické spojování předností socialismu s vymoženostmi, které neustále přináší revoluční pohyb vědy a techniky. Historická škála výstavby komunismu má z hlediska vztahu rozvoje výrobních sil a vztahů tři základní určující momenty, které lze vyjádřit v této posloupnosti: — elektrifikace + sověty, organické spojování vymožeností vědeckotechnické revoluce s přednostmi socialis-

cija naučno-technickéj revolucii, referát přednesený na konferenci UNESCO „Vědeckotechnická revoluce a společenské vědy“, která byla uspořádána ve spolupráci s CSAV v Praze ve dnech 6.—10. září 1976.

tického hospodářství, jednota vědeckotechnické revoluce a komunismu.

Vnitřní jednota a konzistence této vývojové škály je zcela patrná. To však neznamená, že by vývoj po společenskohistorické dráze byl automatický a bez dílčích konfliktů a rozporů.

Jestliže se kapitalismus snaží spoutat vývoj vědy a techniky ziskovou kalkulací (což je však v delší perspektivě, jak se ostatně ukazuje již dnes, neuskutečnitelné), a tím tvrdě prosazuje — z hlediska úzkého kapitalistického hlediska — její efektivitu, socialistická společnost podporuje rozvoj vědy a techniky ze širších hledisek, které se okamžitě nemusí projevit jako ekonomicky plně rentabilní a efektivní.⁶ Tyto momenty charakterizují to, co bychom nazvali procesem osvojování si a vyzrávání předností socialistického a společenského uspořádání. Otevřít vědě prostor mohutného rozvoje — to je bezesporu jedna z pozoruhodných a podstatných předností socialismu. Tím však není automaticky dán organický, sociálně, ale i ekonomicky efektivní vztah vědy a potřeb socialistické společenské praxe. Likvidace „ziskového automatismu“ s vykořisťovatelským společenským základem, onen zásadní rys reálného socialismu, vytváří bezesporu v určitých konkrétních podmínkách dočasně potíže pramenící ze subjektivního nevyužívání objektivních možností a předností socialistického společenského uspořádání. Tyto potíže jsou dočasnou, vývojově překonatelnou daní za

okamžitou realizaci jiných, určujících rysů socialistické společenské praxe.

Věda a technika je mocnou zbraní socialistické výstavby, ovšem nikoli jakákoliv a jakkoli fetišizovaná věda a technika, ale pouze taková, která je úzce spojena s potřebami socialistické společenské praxe, vyrůstá z nich a podílí se na jejich plnění.

Proto jsou v současné době nesmírně aktuální tendence zvyšování kvality a efektivity nejen v celku socialistické výroby, ale i v oblasti vědy a techniky. Jinými slovy, jde o složitý a náročný proces přeměny vědy ve výrobní sílu, neuskutečnitelný ze dne na den, ale historicky strukturovaný, který je logicky provázen revolučními proměnami společenského postavení vědy samé.⁷

Tyto principy ostatně podtrhly XXV. sjezd KSSS, XV. sjezd KSČ a sjezdy ostatních komunistických a dělnických stran socialistického společenství.

Spjatost socialismu a komunismu s vědou je dána rovněž další podstatnou skutečností: věda se stává důležitým nástrojem nikoli pouze tvorby materiálního bohatství, ale celku řízení veškerých sociálních procesů. Kapitalismus, založený na jakýchsi „přirodních“ automatismech, na trhu a zisku, není schopen využít vědy v její plně šíři pro celospolečenský rozvoj. Jeho využívání vědy, ať ve sféře ekonomiky či politiky, jako například aplikace keynesiánských či nekeynesiánských „nadziskových“ kritérií či různých teorií

⁶ Proto se může stát, že relativní úroveň výdajů na vědu a výzkum je vzhledem k stejnému úhrnnému společenskému produktu na hlavu vyšší v socialistických než kapitalistických státech. Konkrétní údaje udává R. Richta [1972: 61 ad.], který přepočítal indexy výdajů na vědu a výzkum v různých fázích vývoje jednotlivých společností charakterizovaných stejnou hodnotou úhrnného společenského produktu na hlavu. Přes určité výhrady k těmto propočtům, které neuvážují vnitřní vývoj vědy samé a srovnávají tedy různé fáze vývoje vědy a techniky, náležitěji hodnotově ekvivalentním momentům rozvoje národního hospodářství jednotlivých zemí, poskytují uvedená data v podstatě dvojí informaci: jednak zcela evidentně dokazují nesrovnatelně širší prostor pro rozvoj vědy v socialistické společnosti, jak ostatně je zdůrazněno i v uváděné publikaci, jednak naznačují i dočasný negativní moment, totiž určité odtržení vědy od praxe, její nižší rentabilitu.

⁷ Bezesporu postrádáme dostatečně široký a analytický soubor prací rozebírajících vývoj vědy od ad stadia čistě poznávací, sociálně pasivní lidské činnosti v aktivní, sociálně přetvářející společenskou sílu. Jinými slovy rozebírajících proces zespoločenšťování vědy, který lze zhruba rozdělit do těchto etap:

- věda jako pasivní odraz přírodní a společenské praxe
- využívání poznatků vědy ve společenské výrobní praxi (členění dále podle rozsahu na jednotlivou, hromadnou a systematickou aplikaci)
- cílevědomé utváření vědy systémem potřeb společenské praxe (opět členitelné podle rozsahu analogicky předchozí etapě)
- jednota vědy a společenské praxe, neoddělitelnost obou dříve relativně autonomních aspektů historického procesu. Je zřejmé, že poslední tři etapy vlastně strukturují proces přeměny vědy ve společenskou výrobní sílu, v jednu z rozhodujících hnacích sil společnosti jako celku. Kapitalismus není objektivně schopen naplnit celistvě ani třetí stupeň uvedené škály: jeho překročení nutně vyžaduje revoluční společenskou změnu. Skutečnost, že z hlediska zespoločenštění vědy se současně vyspělé kapitalistické společnosti nacházejí mezi druhým a třetím stupněm škály, spolu charakterizuje soudobý světový třídní zápas. Na závěr této poznámky uvedme jednu důležitou okolnost: je závažným nedostatkem (avšak vcelku pochopitelným), že veškeré globální modely vývoje světa, zpracované soudobou západní vědou, neuvážují onu podstatnou, řekněme, aktivní proměnnou, kterou představuje právě stupeň zespoločenštění vědy.

optimalizace politického systému, nemůže ztratit svůj „pasivní“ charakter, svou spjatost s určitými prvky sociálně třídního rozdělení společnosti.

Bylo by však neúnosným zjednodušováním chápat komplexní socialistickou a komunistickou aplikaci vědy jako historicky snadnou a snad i automaticky danou záležitost. Platí zde komplexní uplatnění vědy, jinými slovy postavení vědy jako mohutné sociální síly, musí vycházet z plně rozvinutého postavení vědy jako výrobní síly.⁸

Nerespektování tohoto vývojového principu by vedlo k hlubokým omylům a deformacím zásad výstavby socialistické a komunistické společnosti. Nelze si totiž představovat přechod od kapitalistických automatismů, daných určitou etapou rozvoje společenské dělby práce, tj. od zákona hodnoty a trhu, k vědeckému řízení jako snadný a bezrozporný proces.

Různé postavení a kvalitativně protikladná role vědeckotechnické revoluce v kapitalistické a socialistické společnosti se přirozeně promítají i do různého postavení, role a perspektivy vědeckého řízení v oblasti ekonomiky i společenského rozvoje. Avšak proces jejich naplňování není jednoduchý, lineární a okamžitý. Nedočkavé závěry jakéhokoli druhu, nerespektující dimenze procesu dosahování této dosud nevidané „historické hodnoty“, často neopodstatněně generalizují možné dočasné disproporce.⁹

Nezřídka se stává, že buržoazní a revisionistická ideologie nediferencované (s pochopitelnou záměrností) hodnotí jevově podobné potíže v soudobých socialistických a kapitalistických společnostech a „přikazuje závěry tohoto druhu“ k závažím argumentace tzv. konvergenčních doktrín. Tak se fakticky okamžitě křížo-

vatky zcela rozdílných, antagonistických trajektorií dílčích sfér socialismu a kapitalismu prohlašují za důkaz jejich totožnosti. Ve skutečnosti však právě s tím, jak se bude dále kvantitativně i kvalitativně rozvíjet vědeckotechnická revoluce, bude stále – jak z hlediska jevových forem, tak i z hlediska samé podstaty historického vývoje – patrnější hluboká rozdílnost socialismu a kapitalismu.

Buržoazní teorie konvergence, mající bezesporu své ostré třídní, protisocialistické zaměření, se snaží zmařit vědomí a zmařit skutečnou – možno-li to tak říci – konvergenci všech společností světa ke komunismu. Byť jde v současných historických podmínkách o nelehký proces, značně nerovnoměrný, jeho dějinná nutnost je nevyhnutelná. Jeho závažným nástrojem jsou právě procesy vědeckotechnické revoluce.

Dělnická třída a vědeckotechnická revoluce: stav a perspektivy

Naše úvahy v předchozí kapitole se zabývaly vědeckotechnickou revolucí jako rozhodujícím dějinným nástrojem přechodu od kapitalismu k socialismu. Stranou zůstala otázka historického subjektu, který tomuto kvalitativně i kvantitativně nebývale mohutnému nástroji dá skutečný sociální pohyb, dějinný význam, společenské uskutečnění. Buržoazní ideologie rází doktríny o rozhodující roli inteligence, či ještě úžeji elitě intelektu. Není naším cílem na tomto místě rozebírat nejrůznější spektrum více či méně barvitých koncepcí uvedeného žánru.¹⁰

Důraz na rozhodující roli inteligence je zákonitě doprovázen argumenty o klesajícím významu dělnické třídy, o její historické anihilaci. Chceme-li nalézt skuteč-

⁸ Pochopitelně nelze chápat celou situaci tak, že by se nejprve stala věda výrobní a až poté sociální silou. Jde o fakticky spjaté a neoddelitelné procesy, v jejichž dílčím naplňování však rozhodující místo připadá právě roli vědy jako výrobní síly. To je ostatně evidentní zákonitost: jaké rozporů by přineslo např. prosazování vědecké organizace práce, technologicky níže vybavené, si lze snadno představit. Není to však tak zřejmé ve společenské makroúrovni, kdy s růstem složitosti společnosti dochází k relativní samostatnosti např. aplikace vědy v technických systémech výroby na jedné straně a ekonomického či dokonce sociálního řízení na straně druhé.

Proces rozvoje vědy z výrobní v sociální sílu společenského vývoje představuje další důležitou historickou škálu, s jejíž pomocí je možné daleko

hlouběji než dosud analyzovat a prognózovat procesy vědeckotechnické revoluce [Charvát 1975].

⁹ Tato podstatná chyba se mj. projevila i v krizovém období v československé společnosti, kdy se dočasné objektivní potíže a subjektivní omyly plánovitěho řízení ekonomiky a společnosti v padesátých a šedesátých letech interpretovaly jako trvalé nedostatky konstitutivních rysů socialistické společnosti vůbec, a tak se např. v šikové koncepci propagovaly historicky zastaralé a hodnotově mechanistické kapitalismu.

¹⁰ Velmi přesvědčivý a hluboký rozbor těchto buržoazních a revisionistických koncepcí podává celá řada společenských vědců socialistických zemí. Proto také kritiku jejich podstaty a jevových forem nebudeme provádět.

nou pravdu, rozhodně vyvracející tyto analyticky povrchní konstrukce, je nutné vyjít z rozboru vztahu vědeckotechnické revoluce a sociálně třídní struktury společnosti, zahrnujícího minimálně tyto dílčí aspekty:

- sociálně třídní povahu tvorby nových poznatků vědy, tvořících poznatkovou bázi vědeckotechnické revoluce;
- sociálně třídní povaha tvorby nové techniky, tvořící látkovou bázi revoluce ve výrobních silách společnosti;
- účast tříd a sociálních skupin na tvorbě rostoucího materiálního bohatství, vytvořeného v podmínkách vědeckotechnické revoluce;
- účast tříd a sociálních skupin na řízení společenského vývoje v podmínkách vědeckotechnické revoluce;
- vliv nových poznatků vědy, nových technologických forem výroby na jednotlivé třídy a sociální skupiny a jejich vzájemné vztahy.

Přitom pochopitelně každý uvedený dílčí aspekt je opět vnitřně strukturovaný: v prvním přiblížení lze první dva aspekty studovat z hlediska bezprostřednosti a zprostředkovanosti účasti tříd a sociálních skupin na tvorbě základních momentů vědeckotechnické revoluce, druhé dva aspekty pak z hlediska jakési „hierarchie“ tříd a sociálních skupin v procesech výroby, spotřeby a řízení společnosti, a konečně závěrečný podle stupně a rozsahu vlivu revoluce ve výrobních silách na jednotlivé třídy a sociální skupiny a jejich vzájemné vztahy. Tím však zdaleka není vyčerpána složitost a bohatost uvedených dílčích aspektů (vliv času, stupně rozvoje vědeckotechnické revoluce a sociálně třídní struktury té či oné společnosti apod.).

Poznamenejme, že zatímco první dva aspekty sledují „tvorbu vědeckotechnické revoluce“, a tedy ji analyzují jako dějinně vznikající objekt, druhé dva sledují její sociální zasazení a průběh, tedy její jakousi „spotřebu“ jako prostředku historického vývoje, pak závěrečné hledisko uvažuje vědeckotechnickou revoluci jako jistý „subjekt“ změn společenského vývoje. Tato „triáda“ analytického zkoumání vědeckotechnické revoluce, totiž jako objektu, prostředku a subjektu historického vývoje, vyjadřuje dialektiku jejího vývoje a sociálního obsahu. Je neredukovatelná, i když středovým momentem je bezesporu hledisko „historického prostředku“, přičemž hledisko objektu a subjektu zachycují jeho dějinný vznik a působení.

Značná část dosavadních společenskovědních analýz procesů vědeckotechnické revoluce se omezuje pouze na její subjektivní hledisko, na vliv nových poznatků vědy a nových technologických forem na jednotlivé společenské třídy a skupiny a jejich vzájemné vztahy. Avšak logika věci je taková, že uvedené zúžení studia tematiky vědeckotechnické revoluce na problém jejich sociálně třídních důsledků fakticky znemožňuje pravdivé postižení i tohoto dílčího aspektu samého, neboť neposkytuje nezbytný prostor pro vysvětlení a správnou interpretaci návazných dílčích jevů.

Tak například vliv technologických proměn výrobního procesu jistě významnou měrou působí na kvalifikační a vzdělanostní strukturu dělnické třídy: jsou známy radikální kvalifikační změny, provázející přechod od univerzálního mechanického stroje k plně automatizovanému zařízením.¹¹ Tímto zjištěním však nelze bez-

¹¹ Rada výzkumů se shoduje v tom, že kvalifikační struktury živé dělnické práce lze zhruba kvantitativně ohodnotit takto:

Rozdíl v kvalifikační struktuře pracovníků u univerzálního mechanického stroje a automatického zařízení se samočinnou regulací lze ohodnotit 37 %

Kvalifikační kategorie	Univerzální mechanický stroj	Automatické zařízení se samočinnou regulací	Plná automatizace zařízení
nekvalifikovaní	15	0	0
zaškolení	20	3	0
vyučení	60	55	0
středoškolská kvalifikace	4	30	60
vysokoškolská kvalifikace	1	10	34
vědecká kvalifikace	0	2	6
	100 %	100 %	100 %

prostředně dokumentovat proměny v účasti dělnické třídy jako takové na tvorbě kvalitativně nových prvků technologické úrovně výroby jako celku: jsou bezesporu nejvlastnějším dílem právě dělnické třídy. Vůbec pak z uvedených dat nelze získat informaci o tom, jak podstatné sociální souvislosti podmiňují a provázejí stále širší uplatňování vědeckých poznatků v technické bázi výrobních procesů.¹²

Tento pasivní poměr k revoluci ve výrobních silách, který má pochopitelně celou řadu dalších projevů, má zřejmě v rámci společenských věd i své subjektivní příčiny. Jeho prostřednictvím je totiž mnohdy zobecněn a manifestován vztah tvůrců těchto koncepcí k technice jako danosti. Rozhodující metodologický význam pro skutečně celistvé poznání procesů vědeckotechnické revoluce má proto integrace přírodně technických a společenských věd. Technika není nadhistorickou daností, proces její tvorby má výrazné sociální charakter. A proto společenskovědní přístup k jejímu zkoumání musí zahrnout nejen její spotřebu, ale v první řadě její tvorbu. Jedině pak může být skutečně pochopena role vědeckotechnické revoluce jako historického prostředku v rukou rozhodujícího společenského subjektu, jímž je dělnická třída.

V pokusech o řešení vztahu dělnické třídy a procesů vědeckotechnické revoluce bylo vysloveno mnoho nejrůznějších soudů a závěrů. V buržoazní společenské vědě představuje silný proud teorie o jejím postupném odchodu z dějinné scény, o jejím početném poklesu, ztrátě revolučnosti apod.

Falešnost těchto teorií má celou řadu příčin a motivů: předně vycházejí ze silně akcentované interpretace vědeckotechnické revoluce jako subjektu a omezují svůj zájem na změny, které spoluvytváří v kvalifikační, vzdělanostní a kulturní struk-

tuře třídy, navíc měřené „starými“ kritérii (přičemž neuvažují pohyb těchto kritérii samých); za druhé jevově odrážejí paradoxy kapitalistického průběhu vědeckotechnické revoluce, spočívající v tom, že jeho skutečným, fungujícím cílem není rovné bohatství všech, ale pouze růst zisku (či minimálně jeho zachování) vykořisťovatelské menšiny, což dočasně (nikoli však historicky) může skutečně vést k stagnaci či poklesu početnosti dělnické třídy (nikoli však masy vykořisťované kapitálem): za třetí chápou revolučnost dělnické třídy a s ní úzce spjaté masy pracujících historicky neproměnnou optikou svých představ,¹³ stručně řečeno: nechápou dělnickou třídu jako dynamický společenský fenomén, ale jako rigidně definovanou skupinu lidí, pasivně odrážející společenské změny, vyvolané jinými faktory.

Jsou ochotni přisoudit pohyb a dynamiku čemukoli, jen ne dělnické třídě. Jestliže právě jí upřeli onu rozhodující roli dějinného subjektu, musí pochopitelně hledat jiného adepta této současné a budoucí historické role. Zde mají pouze dvě možnosti: buď vědeckotechnickou revoluci, či inteligenci. Přitom, prakticky vzato, rozdíly v těchto variantách nejsou podstatné a výběr první z nich je tradiční spíše v sociálně filozofických, druhé pak v sociologických pracích. Proto je možné říci, že nesprávné a falešné pojetí podstaty a dějinné role dělnické třídy je v současných a zejména perspektivních historických podmínkách neoddělitelné spjata s nesprávným a falešným pojetím podstaty a historického určení vědeckotechnické revoluce. Pro správné pochopení procesu vědeckotechnické revoluce má rozhodující význam hluboká analýza vývoje dělnické třídy, a to jak v kapitalistických, tak v socialistických společnostech. Tak se v odraze projevuje historická spjatost rozhodujícího subjektu a prostředku soudobého

nezbytných kvalifikačních změn: u automatického zařízení se samočinnou regulací a plně automatizovaného zařízení pak 58%; u univerzálního mechanického stroje (typický výrobní prostředek historicky charakterizující kapitalistickou společensko-ekonomickou formaci) 94%, což prakticky znamená úplnou proměnu kvalifikační struktury dělnické třídy.

¹² Jde mj. o závažnou sféru dějinné motivace vědeckotechnické revoluce: Které a čí zájmy stojí u jejího zrodu a rozvoje? Které a čí mozky a ruce vytvářejí stále dokonalejší technická zařízení?

Které a čí mozky a ruce řídí spotřebu těchto vysoce efektivních výtvorů společnosti? Pro čí mozky, ruce a život znamená její historická úloha nejvíce?

¹³ Pochopitelně ani zde nemůžeme uvádět úplný výčet všech zásadních omylů, jichž se dopouští buržoazní sociologie při svém rozboru tematiky dělnické třídy a vědeckotechnické revoluce. Poznamenejme však, že jakékoli teorie o stagnaci a odmítání dějinné role dělnické třídy jsou jenom nepřímým důkazem historické neslučitelnosti kapitalismu a vědeckotechnické revoluce.

dějinného vývoje, dělnické třídy a vědeckotechnické revoluce.

Dalším neméně důležitým problémem vztahu dělnické třídy a vědeckotechnické revoluce jsou otázky proměn dělnické třídy samé (nejkrajnější polohu řešení této problematiky představují výše kritizované doktríny o anihilaci dělnické třídy). Aniž bychom komentovali celé spektrum více či méně odlišných řešení, soustředíme se na zásady, podle našeho názoru rozhodující, které jsou nezbytné pro řešení adekvátní skutečným i perspektivním historickým faktům.¹⁴

Je nutné vidět, že existují v podstatě dvě základní dimenze vývojových proměn tříd a sociálních skupin, tedy celku sociálně třídní struktury společnosti: kvantitativní, týkající se početnosti tříd a sociálních skupin a změn jejich vnitřních struktur daných sociálně třídních diferenciálních linií a kvalitativní, spočívající ve vlastní proměně těchto diferenciálních linií.¹⁵ Tyto dvě dimenze nejsou pochopitelně nezávislé, tak jako nejsou nezávislé procesy, které odrážejí. Existuje dokonce určitá zákonitost vztahu vzájemného působení kvantitativních a kvalitativních proměn tříd a sociálních skupin. Objasníme poněkud konkrétněji její povahu: je zřejmé, že jedním ze závažných ukazatelů sociálně třídního členění společnosti (ať kapitalistické či socialistické) je kritérium produktivní a neproduktivní práce. K postižení sociálně třídních změn tímto ukazatelem jistě nepostačí určit změny v podílech produktivní a neproduktivní práce v dané společnosti, je nutné určit i změny v samém určení produktivní i neproduktivní práce. Je jasné, že oba momenty spolu úzce souvisejí: ke kvalitativním změnám nemůže dojít v libovolné „kvantitativní“ situaci.¹⁶

V těchto dvou dialekticky spjatých dimenzích třídní sociálních proměn je možné nesrovnatelně plastičtější a adekvátnější

popsat a pochopit každý element sociálně třídní struktury jako proces. Pomocí takového analytického postupu pak lze rovněž velmi přesně zhodnotit například tzv. úzké a široké koncepty dělnické třídy v podmínkách socialistické společnosti. Zatím co úzká pojetí silně podceňují sféru kvalitativních změn sociálně třídní struktury ve srovnání s jejich kvantitativními aspekty, pak tzv. široké koncepty naopak tyto kvantitativní proměny nadhodnocují bez ohledu na konkrétní stav kvantitativních změn sociálně třídní struktury společnosti. Obě dvě pojetí (pochopitelně ve svých krajních, vyhraněných polohách) tedy v podstatě nerespektují proporcionality kvantitativních a kvalitativních změn sociálně třídní struktury a jejího vývojového těžiště dělnické třídy.¹⁷ Je pravdou, že procesy vědeckotechnické revoluce jsou takovým dějinným prostředkem v rukou dělnické třídy a ostatních tříd a sociálních skupin socialistické společnosti, s jehož pomocí dochází k rychlým a prudkým pohybům jak v kvantitativních, tak v kvalitativních momentech celku sociálně třídní struktury: o to náročnější je pak adekvátní rozpoznání vývojových fází tříd a sociálních skupin v podmínkách socialistické výstavby. Vědeckotechnická revoluce je prostředkem historického vývoje, který podstatně a nebývale urychluje průběh a obsah sebevývoje dělnické třídy a celku sociálně třídní struktury socialistické společnosti, její rozšíření socialistické reprodukce, která ve svých proměnách stále markantněji dokazuje historickou jednotu komunismu a vědeckotechnické revoluce.

Literatura

- Filipec, J. - Richta, R.: *Vědeckotechnická revoluce a socialismus*. Praha, Svoboda 1972.
Charvát, F.: *Teorie sociální struktury a struktura sociálních teorií*. Praha, Svoboda 1975.
Sborník hlavních dokumentů XV. sjezdu KSČ. Praha, Svoboda 1976.

¹⁴ V této souvislosti odkazujeme na celou řadu cenných prací a konkrétních analýz pracovníků Ústavu mezinárodního dělnického hnutí AV SSSR, zejména pak T. T. Timofejeva.

¹⁵ Snad nejvýstižněji bychom mohli charakterizovat tuto dvojici procesů jako „pohyb v pohyblivém se rámci“, který svou složitostí zdaleka překračuje dosavadní formy empirického sledování tříd a sociálních skupin.

¹⁶ Nikoli náhodou volíme tento „příklad“: Právě

v podmínkách vědeckotechnické revoluce nedochází pouze k proměnám počtu pracujících v produktivní a neproduktivní sféře, ale výrazně se proměňuje i samé určení produktivní a neproduktivní práce.

¹⁷ Toto nerespektování proportionalit kvantitativních a kvalitativních momentů sociálně třídního vývoje tedy vede v tzv. úzkém pojetí k zúžení kvalitativních proměn a v tzv. širokém pojetí naopak k jejich rozvíření: rámuje tedy současný stav pohledem minulosti a budoucnosti.